

K problémom sociologie umenia.

Metodologický vývin vedy o umení priviedol v nedávnom čase k nevyhnutnosti zahrnúť do zorného poľa skúmania aj vzťahy medzi faktami umenia a spoločenským vývinom, skúmať spoločenskú podmienenosť umenia vôbec a konkrétnych faktov jednotlivých oblastí umenia. Zvýšený záujem o sociologické otázky je prirodzeným výsledkom predchádzajúcej teoretickej prestavby, ktorá sa odohrala v oblasti vedy o umení, špeciálne o literatúre. Bolo zistené, že umenie ako jav sui generis tvorí autonómnu oblasť kultúrnej tvorby, ktorá je však spätá mnohonásobnými heteronomnými vzťahmi s ostatnými sférami kultúry a vyvíja sa na podklade všeobecného spoločenského vývinu. Poznatok, že každý fakt umenia je javom sociálnym, ktorý je nejakým spôsobom spätý s organizáciou a vývinom spoločenskej štruktúry, postavil pred teóriu umenia celý komplex otázok, prekračujúcich sféru vnútorných vzťahov, vládnučích vo vlastnej štruktúre umenia. To vyžadovalo principiálne vyriešiť otázky korelácie umeleckých faktov so spoločenským vývinom, aby bolo možné prikročiť ku konkrétnemu zisťovaniu spoločenskej podmienenosti umenia.

Bol i druhý moment, ktorý vyzdvihol v nedávnom čase do popredia otázky sociologie umenia. Samotný vývin umenia v posledných štyroch-piatich desaťročiach preukazuje zjavné uvoľnenie a oslabenie vzťahov medzi oblasťou umenia a spoločnosťou. V tomto období je regulatívny účinok spoločenských vzťahov na vývin umenia sotva znateľný, umenie sa spoločensky vyraduje a znenáhla sa uvoľnil vzťah medzi umením a spoločnosťou. Takáto spoločenská situácia tzv. moderného umenia bola ďalším podnetom pre riešenie sociologických otázok umenia.

Rozšírenie zorného poľa skúmateľov na otázky spoločenskej podmienenosti umenia vyplynulo teda jednak z metodologického vývinu vedy o umení a jednak zo spoločenskej situácie, v ktorej sa odnedávna ocitlo umenie. No bez ohľadu na tieto aktuálne podnety je umelecké dielo — odhliadnuc od jeho špecifického vzťahu vo vývinovom rade umenia — ako sociálny jav ešte s dvoch strán späté so spoločnosťou: so strany autora a so strany vnímateľa, ktorí sú vždy nejako spoločensky zaradení. Vývin umenia je teda vždy spätý s morfológiou a vývinom spoločnosti. Iba ako fakt sociálneho vedomia, vlastného istému spoločenskému prostrediu v istej dobe, stáva sa umelecké dielo sociálnym faktom.

Spoločenský charakter faktov umenia viedol už od polovice XIX. storočia k pokusom riešiť otázky spoločenskej podmienenosti umenia. V prvom štádiu riešenia týchto otázok u H. Tainea (*Histoire de la littérature anglaise, 1863, La philosophie de l'art 1881*) odvodzovalo sa umenie z vonkajších spoločenských faktov, u E. Henneguina (*La critique scientifique, 1888*) priznávalo sa už umeniu vlastné spoločenské pôsobenie, kým u J. M. Guyauva (*L'art au point de vue sociologique, 1889*) psychologizujúce hľadiská zabránili vymedziť spoločenskú povahu umenia. Materiál, prispievajúci k poznaniu spoločenskej funkcie literárnych diel, shromažďoval sa postupne v dielach literárnych historikov (Kuno Francke, W. J. Courthope, F. Baldensperger). Začínajú sa všeobecne riešiť otázky sociologie jednotlivých odvetví umenia: literatúry (P. Merker, *Neue Aufgaben der deutschen Literaturgeschichte, 1920*; F. Baldensperger, *La littérature, Création, succès, durée, 1919*; L. L. Schücking, *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung, 1923*; P. N. Sakulin, *Sociologičeskij metod v literaturovedenii, 1925*; W. Ziegenfuss, *Kunst, Handwörth, d. Sociologie, 1931*), výtvarného umenia (H. Tietze, *Die sociale Funktion der Kunst, 1925*), hudby (M. Weber, *Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik, 1924*; A. Schering, *Musik, Handwb. d. Soziologie, 1931*). Predmetom

skúmania stávajú sa jednotlivé vrstvy sociálneho grupovania vo vzťahu k umeniu, napr. problém generácie v prácach W. Pindera, J. Petersena, F. Kummera. Tento výskum bol vedený s rozličných hľadísk, no obmedzoval sa zpravidla na aprioristické zisťovanie vplyvu »ducha doby«, »prostredia«, na umenie, alebo sa vyčerpával shromažďovaním faktov bez pevného teoretického hľadiska (napr. v knihe J. St. Bystroňa *Publicznosť literacka*, 1938).

Do ďalšieho štádia, štádia sústavného výskumu sociologických otázok umenia na podklade pevne vybudovanej teórie, vstúpilo skúmanie pomeru medzi umením a spoločnosťou, keď sa na fakty umenia aplikovala metóda dialektického materializmu. Marxistická teória podrobila všetky umenia sociologickému skúmaniu a dopracovala sa cených výsledkov. V principiálnych otázkach i konkrétnych výskumoch literatúry položil základy tejto metóde G. V. Plechanov v celom rade vynikajúcich prác (*Iskusstvo i občestvennaja žizn', 1912, Estetičeskaja teorija Černyševskogo, Literaturnyje vzglady V. G. Belinskogo, Francuzskaja dramatičeskaja literatura i francuzskaja živopis' XVIII. v. s točki zrenija sociologii*, 1905), tiež Franz Mehring (*Die Lessing-Legende, 1893, Aesthetische Streifzügen*). Dôležité bolo principiálne zistenie Plechanova, ktoré si osvojila táto vedecká škola, že medzi umením, ktoré je složkou kultúrnej nadstavby, a ekonomickou bázou spoločnosti nie je priamy a bezprostredný vzťah, lež sprostredkovaný celou sociálno-politickou a kultúrnou (ostatnými ideologickými sférami) nadstavbou. Metóda dialektického materializmu bola aplikovaná aj na dejiny výtvarných umení najmä zásluhou Wilhelma Hausensteina (*Die Kunst und die Gesellschaft, 1916, Soziologie der bildenden Kunst*), na dejiny hudby S. Čemodanovom (*Istorija muzyki v sviazi s istorijej občestvennogo razvitija, 1927*). Tento smer sociologického skúmania umenia dosiahol najväčšie rozšírenie v aplikácii na literatúru, ktorej najvýznačnejšími predstaviteľmi sú A. V. Lunačarskij (*Osnovy pozitivnoj estetiki, 1923, Istorija zapadno-evropejskoj literatury, 1924, Iskusstvo i revolucija, 1924*) a V. Friče (*Sociologija iskusstva, Očerki razvitija zapadnych literatur, 1927*) popri celom rade ďalších teoretikov a historikov literatúry (P. S. Kogan, V. Pereverzev, A. Voronskij, V. Lebedev-Poľanskij, G. Lelevič, V. Polonskij ai.) Po všeobecných i konkrétnych sociologických skúmaniach literatúry bolo možno pristúpiť k shrnutiu metodologických výsledkov, napr. v knihe N. I. Jefimova *Sociologija literatury (1927)*. Keďže táto škola traktovala umelecké dielo výlučne ako produkt spoločenského procesu, vznikali snahy slúčiť jej hľadiská s hľadiskami tzv. formálnej metódy v prácach B. Arvatova (*Sociologičeskaja poetika, 1930*) V. Vološinova a A. N. Voznesenského. Zástupcom sociologickej školy v českej literárnej teórii bol B. Václavěk a Ladislav Štoll.

Smery sociologického skúmania umenia, ktorých prehľad sme doteraz podali, vychádzali pri rozbere spoločenskej podmienenosti faktov umenia z istého predpokladného hľadiska, ktoré zásadne obmedzilo dosah ich skúmania sociologických problémov umenia. Títo skúmatelia, už či vychádzajúci z tzv. »ducha doby«, či z triednej diferenciácie spoločnosti, dopúšťali sa napospol (okrem ojedinelých výnimiek, napr. v niektorých prácach A. Lunačarského) logického omylu, známeho vo formálnej logike pod názvom petitio principii. Pristupovali k problémom vzťahu spoločnosti a umenia so strany spoločnosti, a nie so strany umenia, a ak poznali spoločenskú organizáciu v istej dobe, nazdávali sa, že nachodia jej odraz v umeleckých dielach tej doby, nepokúšajúc sa poznať vnútorné zákonitosti, z ktorých vyplynul konkrétny výzor umeleckých diel. Preto sa do celkom nového štádia dostaly problémy sociológie umenia v období, keď v literárnej vede po principiálnom vymedzení umenia a literatúry ako špecifickej oblasti, ktorá sa vyvíja na podklade vlastnej, imanentnej zákonitosti, bolo treba rozšíriť zorné pole na otázky spoločenskej podmie-

nenosti umenia — ako sociálneho faktu. Ukázalo sa, že každý fakt umenia stáva sa historicky jednoznačným iba v priesečníku vzájomného pôsobenia vývinových radov na podklade dobových spoločensko-hospodárskych podmienok, a iba takto chápaná súvzťažnosť kultúrneho a spoločenského vývinu umožňuje interpretovať historické fakty ako dejinnú nevyhnutnosť. Tu vyústil teoretický vývin tzv. »formálnej metódy«, ktorej príslušníci (J. Tyňanov, V. Šklovskij, B. M. Eichenbaum prví formulovali koreláciu vývinu špecifického radu (napr. literatúry) a iných vývinových radov, až po najzákladnejší rad, ktorý tvoria podmienky hospodárskeho vývinu spoločnosti. Pri uvedení všetkej zložitosti tejto súvzťažnosti neznamená to, pravda, opustenie princípu vývinovej imanencie, skôr naopak, jeho prehĺbenejšie chápanie a upevnenie. »Odhalenie imanentných zákonov literatúry dovoľuje podať charakteristiku každého konkrétneho vystriedania literárnych systémov, no nedáva možnosť objasniť tempo vývinu a voľbu vývinovej cesty, ak je dané niekoľko teoreticky možných vývinových ciest, lebo imanentné zákony literárneho vývinu sú neurčitou rovnicou, ktorá ponecháva možnosť hoci i obmedzeného množstva riešení, no nie nevyhnutne jediného. Otázkou konkrétnej voľby cesty, alebo aspoň dominanty, možno riešiť iba analýzou vzťahov literárneho radu a ostatných historických radov. Táto súvzťažnosť (systém systémov) má svoje štrukturálne zákony, podliehajúce skúmaniu. Metodologicky záhubné je skúmať súvzťažnosť systémov, nemajúc na zreteli imanentné zákony každého systému.« (J. Tyňanov a R. Jakobson *Problémy skúmania literatúry a jazyka*, cit. z Teórie literatúry, Trnava 1941, 102.)

Takéto chápanie vzťahov jednotlivých sfér kultúrnej tvorby medzi sebou i ďalej v celku podmienok kultúrno-spoločenských a spoločensko-hospodárskych dochádza uznania a stáva sa principiálnym vývinovým aspektom mnohých kultúrnych a sociálnych vied, nielen vedy o umení, resp. dejín jednotlivých umení. Vychádzajú z tohto hľadiska a ďalej ho prehľbujúc, na konkrétne otázky českej literatúry aplikoval ho J. Mukařovský (*Polákova Vznešenost přírody*, 1934, *Poznámky k sociologii básnického jazyka*, 1935, *Příspěvek k dnešní problematice básnického zjevu Máchova*, 1936), ktorý podal príspevok základného významu k riešeniu otázky spoločenskej charakteristiky estetična a umenia v knihe *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (1936).

Vývin doterajšieho riešenia problémov spoločenskej podmienenosti umenia, podaný tu v stručnom konspekte, ktorý si nepretenduje úplnosť, ukazuje, že fakty umenia sú už niekoľko desaťročí predmetom sociologického skúmania. Dr. A. Hirner prezrádza pozoruhodný stupeň neznalosti problematiky svojho vedného odboru, keď v recenzii o slovenskom vydaní knihy L. L. Schückinga *Sociologia literárneho vkusu* (Filozofický zborník VI—VII, 1946, 90—94) hovorí posmešne o zavádzaní »všelijakých ctihodných názvov, ako je sociologia literatúry«, o »zneužívaní názvu [sociologia] na ľacnú jarmočnú reklámu« ap. Sociologia literatúry a umenia vôbec je vedecká problematika, ktorá hoc je špeciálnou oblasťou sociologie, svojou zložitou a nástojčivosťou vždy znova a znova núti a núti vedecké školy rozličných orientácií vracaf sa k jej riešeniu. V dnešnom štádiu potvrdzuje sa hľadisko, ktoré žiada rešpektovať imanentnú podmienenosť umeleckej sféry pri súčasnom prihliadaní ku kultúrno-spoločenskej súvzťažnosti. Tomuto kardinálnemu problému, bez vyriešenia ktorého nie je dobre možné konkrétne skúmanie vzťahov spoločenskej organizácie a umenia, venoval som úvodnú štúdiu k spomínanému slovenskému vydaniu Schückingovej knihy pod názvom *Problémy sociologie literatúry*. Okrem osvetlenia principiálnej otázky je v štúdiu v hlavných črtách vymedzená konkrétna oblasť problematiky sociologie literatúry. Po naznačení teoretického východiska, ktoré je výsledkom doterajšieho metodologického vývinu teórie umenia, nástojčivou úlohou teórie a histórie umení bude nielen do-

riešiť túto problematiku, ale hlavne empirickým výskumom vzťahov spoločnosti a umenia podaf konkrétny obraz spoločenského začlenenia faktov jednotlivých umení v priebehu ich historického vývinu.

Z poznámok, ktorými sprevádza spomínaný »stihodný« sociolog štúdiu *Problémy sociologie literatúry*, vysvitá, že nielen základná otázka pomeru medzi umením a spoločnosťou, ale vôbec problém vývinovej súvzťažnosti špecifických radov a sociálno-hospodárskej bázy je mu úplne nejasný a práve tak cudzia i celá problematika daného predmetu. Hirner dáva prednosť paušálnemu a neinformovanému odsudzovaniu pred snahou poučiť sa najsamprv o veciach a tak získať oprávnenie k prípadnému kritickému postoju. Pritom Hirnerove povýšené a ironicky seabavedomé kritické poznámky prezradzujú, že vôbec nevie, o čo v štúdiu ide, a netuší problematiku teórie vývinu, ako ju chápe dnešná vedecká metodológia. To platí tak o všeobecných problémoch vývinu, ako aj o jeho poznámkach v konkrétnych otázkach. Rozličné literárne kánony v istej dobe sú práve výsledkom spolupôsobenia vnútorného vývinu literatúry a mimo-literárnych, kultúrno-spoločenských podmienok, ktoré pôsobia stimulatívne pri vynorení toho či iného kánonu a hierarchizácii kánonov, a nie sú vecou »rozhodnutia tvorivého činiteľa«, ktoré je práve v značnej miere predurčované spolupôsobením vývinových radov. Otázka historického správania jednotlivca naskrze nie je vecou iba jeho subjektívneho rozhodnutia.

Napriek výhradám Dr. Hirnera oproti knihe L. L. Schückinga, ktorá bola vydaná v slovenčine preto, že je významným (bola preložená do niekoľkých svetových jazykov), hoci nie systematickým a vyčerpávajúcim príspevkom k riešeniu sociologickej problematiky umenia, ostáva Schückingova kniha jednou z najlepších prác o sociologii literatúry, ktoré nie sú založené dôsledne na marxistickej teórii. Dr. Hirnerovi by malo byť známe, že až marxistická sociologická škola sa začala systematicky zapodievať sociologickými otázkami v umení, najmä po októbrovej revolúcii v Sovietskom sväze.

Neznalosť problematiky sociologie umenia — jej vývinu i dnešného stavu —, ktorú prejavil Dr. A. Hirner. robí jeho mienku o otázkach sociologie literatúry a umenia a jeho kazuistické poznámky na okraj sociologických problémov umenia, nastolených v poslednom čase u nás, irelevantnými pre posúdenie vedeckej hodnoty prác z oblasti sociologie umenia.

Mikuláš Bakoš